

Radosław Sierocki*

ORCID: 0000-0002-6301-4237

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

OBLICZA RELIGII, RELIGIJNOŚCI I DUCHOWOŚCI W ŚWIELE WYNIKÓW BADAŃ W RAPORTACH TRENDOWYCH

Coraz większą popularność zyskuje analiza trendów jako metoda foresightowa. Pojęcie trendu nie jest precyzyjnie określone, ale można stwierdzić, że oznacza kierunki zmian w zakresie wartości i potrzeb. W tym rozumieniu jest łącznikiem między teraźniejszością a projektowaną przyszłością. Duży udział w analizowaniu trendów mają firmy i organizacje badające komercyjnie kierunki i źródła nadchodzących zmian oraz tworzące strategie radzenia sobie z nimi. Na publikowane raporty trendowe można spojrzeć jak na specyficzne teksty, które pokazują istniejące w teraźniejszości wyobrażenia o przyszłości. Raporty najczęściej dotyczą rozwoju gospodarczego i technologicznego, ale dają wgląd w to, jakie miejsce zajmują w tej przyszłości religia i duchowość. W raportach wskazuje się przede wszystkim na zanikanie religii i zastępowanie jej miejsca przez duchowość. Główne trendy, w których jest mowa o religii, są związane ze sferą wellness i „dobrym umiarem”.

Słowa kluczowe: duchowość, analiza trendów, projektowanie przyszłości, religia hybrydowa, wellness, dobre umiaramie, formalna religia

WSTĘP

Myślenie i pisanie o przyszłości religii jawi się jako zadanie wymagające zarówno kreatywności i wyobraźni pisarzy „socjologicznych” *science fiction*, jak i precyzji badaczy bacznie śledzących słupki wzrostów lub spadków wskaźników pozwalających przekładać spektrum zjawisk religijnych na język nauk społecznych. Paliwem literatury *science fiction* jest rozwój nauki i technologii, ale często jest on pretekstem do pokazywania zmian społecznych i kulturowych. Niekiedy ważnym elementem fabuły i świata przedstawionego staje się religia i duchowość będące – jak by się wydawało – przeciwieństwem rozwoju naukowo-technologicznego. Dominika Oramus, badając wątki metafizyczne w anglojęzycznej literaturze fantastyczno-naukowej drugiej połowy XX wieku, stwierdza, że pojawianie się

---

* Radosław Sierocki, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Instytut Nauk Politycznych, Katedra Socjologii, ul. ks. Feliksa Szrajbera 11, 10-007 Olsztyn, e-mail: radoslaw.sierocki@uwm.edu.pl

religijnych tematów i idei ma charakter cykliczny i odzwierciedla aktualne prądy myślowe i wyobrażenia: w połowie XX wieku powstawały głęboko chrześcijańskie teksty traktujące *science fiction* jako atrakcyjny sposób przedstawiania odwiecznych prawd, potem – wraz z pojawieniem się ruchów kontrkulturowych i milenarystycznych – standardem stały się splecione wątki religijne. Rozwój globalizacji, mediów masowych, wzrost zainteresowania okultyzmem, religiami wschodnimi i parapsychologią doprowadził do tego, że – jak pisze autorka – „metafizyka stała się podstawową pożywką atrakcyjnych wizualnie fantastycznych filmów i gier”, a odniesienia religijne dostosowano do „dominującej kultury New Age” (Oramus, 2011, s. 6–7). Według Oramus, fantastyka od lat 70. XX wieku – za sprawą pisarzy takich jak Philip K. Dick czy William Gibson – znowu zaczęła być traktowana jako „sposób mówienia o Bogu” (Oramus, 2011, s. 7).

Jak pisze Peter Frase, nauki społeczne opisują świat takim, jaki jest, a fantastyka naukowa spekuluje na temat świata, jaki może być, ale różnica nie jest ostra, ponieważ „gatunki te są mieszkanką wyobraźni i badań empirycznych jedynie połączonych w inny sposób. Obydwa próbują zrozumieć fakty i doświadczenia ludzkie jako coś kształtowanego przez abstrakcyjne [...] siły strukturalne” (Frase, 2018, s. 29). Obydwie formy mówią zatem o teraźniejszości.

Formułowanie w obszarze nauk społecznych prognoz na temat przyszłości religii jest uwikłane w kategorie i sposoby myślenia wywodzące się z dominujących teorii wyjaśniających i interpretujących miejsce religii w społeczeństwie. Trudno wyobrazić sobie taką analizę bez poruszania kwestii związanych z grzebaną już (Stark, 1999) i wskrzeszaną sekularyzacją (Norris i Inglehart, s. 2006), bez odniesień do „niewidzialnej religii” (Luckmann, 2011) i subiektywnej religijności (np. Stark i Iannacone, s. 1994), tym bardziej że problemy stopniowego zanikania wiary w rzeczywistość nadprzyrodzoną i zastępowanie jej przez światopogląd racjonalno-naukowy towarzyszą socjologii od początków jej akademickiego istnienia (Davie, 2010, s. 79; Zielińska, 2009).

Główne ścieżki prognoz wytycza – jak się wydaje – kategoria sekularyzacji skonstruowana na oświeceniowej wierze w rozum i postęp. W dyskursie publicznym sekularyzacja jest najczęściej mylnie rozumiana jako „słabnięcie religii, zarówno w sensie instytucjonalnym, jak i jednostkowym, aż do całkowitego zniknięcia” (Mandes, 2016, s. 201), ale socjologowie religii wskazują na zróżnicowanie znaczeń tego zjawiska (np. Beckford, 2006; Casanova, 2005; Davie, 2010; Dobbelaere, 2008; McGuire, 2012). Na przykład Meredith McGuire wskazuje cztery wersje „opowieści” o sekularyzacji. Sekularyzacja może być rozumiana jako: (1) instytucjonalne zróżnicowanie polegające na utracie przez Kościół i instytucje religijne kontroli i monopolu nad kolejnymi obszarami działań społecznych i przejmowaniu tych obszarów przez instytucje świeckie (np. opieka społeczna, szkolnictwo); (2) uspołecznienie oznaczające erozję społeczności lokalnych i umacnianie władzy „wielkich” organizacji (np. korporacji, mediów masowych, biurokratyzacji politycznej), co działa na niekorzyść organizacji religijnych osadzonych w kontekście lokalnym; (3) prywatyzację polegającą na wypieraniu religii ze sfery publicznej i przenoszeniu jej do sfery indywidualnych wyborów i praktyk oraz (4) spadek wiary na poziomie indywidualnym wynikający między innymi z pluralizmu światopoglądów (McGuire, 2012, s. 335–339). Można zatem mówić o sekularyzacji na wielu poziomach. Karel Dobbelaere wyróżnia sekularyzację społeczną, organizacyjną i indywidualną (Dobbelaere, 2008, s. 43). W artykule najistotniejszy jest pierwszy wymiar, który mówi, że religia „staje

się podsystemem takim, jak inne i traci prawo do nadrzędności” (Dobbelaere, 2008, s. 43). Oznacza to przejmowanie świeckich funkcji religii przez inne systemy, a także „odczarowanie świata” – stopniową dominację działań opartych na technologii i kalkulacji.

Warto przypomnieć – w tym kontekście – dwie starsze koncepcje sekularyzacji. Niklas Luhmann, opisując sekularyzację w kategoriach systemowych, podkreślał, że jest ona procesem historycznym – efektem rosnącej złożoności i funkcjonalnego zróżnicowania społeczeństwa, w którym poszczególne dziedziny społeczne (np. religia, polityka, nauka) tworzą systemy samoreferencyjne dążące do utrzymania własnej tożsamości w środowisku złożonym z innych systemów (Luhmann, 1998, s. 217–224). Według Bryana Wilsona sekularyzacja wiąże się z przechodzeniem od organizacji opartej na wspólnotach lokalnych do organizacji opartej na szerszych systemach społecznych. W wyniku tego procesy wcześniej podporządkowane religii – produkcja i konsumpcja, środki kontroli społecznej, transmisja wiedzy – zaczynają być organizowane według zasad racjonalnych, empirycznych i praktycznych (Wilson, 1982, s. 154–155). Racjonalizacji sprzyja rozwój technologii oraz technik organizacji i procedur planowania, które wpływają na poszczególne sfery życia społecznego: ekonomię, kulturę czy politykę (Wilson, 1982, s. 156–157), a także rozwój mediów masowych, które wypierają komunikację bezpośrednią. Poszczególne sfery zyskują autonomię i uniezależniają się od światopoglądu i instytucji religijnych.

Celem artykułu jest próba spojrzenia na przyszłość religii z perspektywy nie socjologii religii operującej pewnymi kategoriami myślenia o jej przeszłości i nie „z wnętrza” religii jako systemu społecznego, ale z perspektywy systemów eksperckich związanych ze wspomnianymi: kalkulacją, technologizacją, racjonalizacją rzeczywistości społecznej i prognozowaniem przyszłości. Analizie poddane zostały obrazy religii i duchowości wyłaniające się z raportów trendów mówiących o kierunkach zmian technologicznych, gospodarczych i społecznych oraz o możliwych scenariuszach rozwoju i przyszłości. Co interesujące, sekularyzacja w obrębie socjologii religii również bywa nazywana tendencją bądź trendem (np. Stark i Bainbridge, 1985, s. 1; Norris i Inglehart, 2006, s. 29) i jest traktowana jako zjawisko „długiego trwania” o różnych konsekwencjach dla obecnej i przyszłej religijności (Marianański, 2016, s. 23).

TRENDY I BADANIE (PROJEKTOWANIE) PRZYSZŁOŚCI

W wydanej w 1982 roku książce *Megatrendy* (1997) John Naisbitt zwrócił uwagę na makrozmiiany – tytułowe megatrendy – procesy transformacyjne zachodzące niemal na „naszych oczach” o trudnych do określenia konsekwencjach. Megatrendy i trendy dotyczą kierunków rozwoju społecznego i wybiegają w przyszłość, ale ich rozpoznanie i analiza jest mocno osadzona w teraźniejszości. Naisbitt nie snuł futurologicznych wizji przyszłości, ale badał zdarzenia rozgrywające się „tu i teraz” i poszukiwał regularności dających się ekstrapolować na przyszłość. Jak pisał „najpewniejszą drogą do przewidywania przyszłości jest zrozumienie teraźniejszości” (Naisbitt, 1997, s. 19). Chociaż nie podawał precyzyjnej definicji trendów, wyznaczył sposób ich rozumienia. Są one traktowane jako „drogi”, którymi zmierza społeczeństwo i które można odkryć, składając „fragmenty rzeczywistości”; „ogólnym zarysem” określającym nowe społeczeństwo, którego kształtu nikt nie zdoła przewidzieć ani nie

podejmuje się – poza pisarzami *science fiction* i futurystami – opisywać; ogólnymi ramami, które pomagają zrozumieć drobne informacje i mikrozmiiany, czy drogowskazami, które mogą być pomocne w obraniu drogi, ale mogą też być ignorowane (Naisbitt, 1997, s. 18–19, 27–28).

Przyjęta przez jego zespół metodologia opierała się na analizie kilku tysięcy tytułów lokalnej prasy. Praca polegała na zbieraniu „danych” z prasy i szukaniu uogólnionych reguł. Analizy były publikowane w kwartalniku „Trend Report” i przedstawiane klientom (United Technologies, Sears, Ogilvy & Mather) na seminariach omawiających wpływ odkrywanych trendów na działalność firm i życie codzienne. Efektem prac było „wykrycie” dziesięciu trendów, którymi – jak twierdził autor – miały podążać w latach 90. XX wieku Stany Zjednoczone, a za nimi naśladowcy – inne wysoko rozwinięte kraje. Chodzi tu na przykład o przechodzenie od społeczeństwa przemysłowego do informacyjnego, pojawienie się ultratechnologii (zaawansowanej technologii) i ultrastyku – społecznych reakcji na nowe technologie czy odchodzeniu od myślenia w kategoriach fałszywej alternatywy „albo – albo” na rzecz wielorakiego wyboru.

Żaden z megatrendów nie dotyczył bezpośrednio religii, ale o jej kondycji i przyszłości można wyciągać pewne wnioski ze skrawków i kontekstów opisywanych w analizach. Na przykład opisując zjawisko „ultrastyku” Naisbitt zauważał, że wraz z upowszechnianiem technologii, w społeczeństwie będzie rosła potrzeba gromadzenia się, spotykania (Naisbitt, 1997, s. 69). W 1980 roku w prasie coraz częściej pisano o wprowadzaniu komputerów i jednocześnie zauważano wzrost dyskusji nad potrzebą obecności religii w szkołach. Płynący z tego wnioski i prognoza były takie, że „w miarę przejmowania części kształcenia podstawowego przez komputery, od szkół w coraz większym stopniu będzie się oczekiwać odpowiedzialności za nauczanie wartości i motywacji, jeśli nie religii” (Naisbitt, 1997, s. 71–72). W ramach megatrendu wskazującego na wielość wyborów konsumenckich odnotowano trend ogólnonarodowego odrodzenia religii polegającego na ożywieniu oddolnych ruchów, organizacji i związków prezentujących „mozaikę wierzeń i preferencji” oraz na wzroście popularności Kościołów elektronicznych (radiowych i telewizyjnych) (Naisbitt, 1997, s. 286–288). Zjawiska związane z odrodzeniem religijnym „awansowały” do postaci jednego z nowych dziesięciu megatrendów opublikowanych w książce *Megatrends 2000* (Naisbitt, 1990, s. 291–321). Do koncepcji Naisbitta na polu religii nawiązuje Janusz Mariański, wskazując na najważniejsze megatrendy religijne (np. sekularyzacja, desekularyzacja, indywidualizm, nowa duchowość) w społeczeństwie ponowoczesnym (Mariański, 2016).

Tworzenie scenariuszy przyszłości – jak zauważa Armand Mattelart (2004, s. 60) – można traktować jako jedno ze znamion ery poprzemysłowej, chociaż prognozowanie, naukowa bądź *quasi*-naukowa refleksja nad przyszłością ma dłuższe tradycje. Początków można doszukiwać się w książce George’a Herberta Wellsa *The Discovery of The Future* opublikowanej w 1902 roku. On też użył pojęcia *foresight* w kontekście badań nad przyszłością. Dopiero później w połowie lat 50. upowszechniło się określenie „futurologia”. W drugiej połowie XX wieku zaczęły powstawać organizacje i instytuty zajmujące się badaniem możliwych scenariuszy przyszłości, zwykle w kontekście rozwoju gospodarczego, między innymi: World Future Society w 1966 roku, Klub Rzymski (1968), Komitet Badań i Prognoz „Polska 2000” (1969), World Future Studies Federation (1973), Alternative Futures Associates (1977), założone między przez Alvina Tofflera (Pieręgud, 2015, s. 9–10). Początkowo dominowały badania futurolologiczne oparte na średnio- i długoterminowych prognozach, modelach matematycznych

i deterministycznym pojmowaniu zmian, takie jak analizy zawarte w *Granicach wzrostu* (Meadows et al., 1973), ale od lat 90. ich miejsce zajęły analizy foresightowe oparte na przemyśleniu przyszłości, publicznych debatach wśród specjalistów i podejmowaniu działań na rzecz kształtowania przyszłości. Analizy tego typu są – zdaniem Jany Pieregud – bardziej adekwatne i godne zaufania ze względu na coraz bardziej nieliniowe, niespokojne, ryzykowne i nieprzewidywalne zmiany społeczne, kryzysy, chaos kulturowy, niestabilność polityczną, natłok informacyjny, zmiany stylów życia, postęp technologiczny (Pieregud, 2015, s. 8).

Wśród licznych metod foresightu można znaleźć analizę trendów, rozumianych jednak nie w kontekście cykli koniunkturalnych gospodarki i kojarzonych z długookresowymi, stabilnymi zmianami wzrostowymi bądź spadkowymi, rozpoznawanymi za pomocą narzędzi statystycznych i ekonometrycznych (np. Włudyka, 2007, s. 97–98). Trendy można definiować na różne sposoby, istnieją jednak pewne elementy wspólne odnoszące się do trudno uchwytnej zmiany, tendencji, trajektorii czy prawidłowości (Sierocki, 2018). Wskazuje się tu na kilka poziomów zmian: od megatrendów po mikrotrendy. Megatrendy to znaczące i trwałe zmiany gospodarcze, polityczne, społeczne i technologiczne, które po powolnym ukształtowaniu się wpływają na wszystkie dziedziny życia i zmieniają kształt rzeczywistości społecznej. Na megatrendy składają się trendy, które niekiedy ścierają się z reakcyjnymi kontrtrendami. W kontrze do metody i „wielkich” kategorii Naisbitta ustawia się Mark J. Penn, twierdząc, że żyjemy w świecie mikrotrendów opartych na mnóstwie wyborów i niewielkich sił sytuujących się poza „wykrywalnością radaru”, dotyczących drobnych procentów (np. 1%) populacji, ale mających zdolność kształtowania społeczeństwa (Penn i Zalesne, 2009, s. 13). Definicja mikrotrendów Penna odbiega nieco od definicji przyjmowanych przez innych badaczy trendów, od których zresztą („chałupniczych marketingowców i socjologów”) się on dystansuje. Trend nie jest według niego „odkryciem”, „zmianą” czy „preferencją”, ale „grupą o silnej tożsamości, która rozwija się oraz ma potrzeby i zachcianki niezaspokojone przez aktualną produkcję firm, marketingowców, twórców polityki i inne podmioty mogące wpłynąć na zachowanie społeczeństwa” (Penn i Zalesne, 2009, s. 24).

Els Dragt nazywa trendy kierunkiem zmian w zakresie wartości i potrzeb. Zmiany te są wynikiem działania pewnych określonych sił i manifestują się w różny sposób w określonych grupach w społeczeństwie (Dragt, 2018, s. 37). Henrik Veijlgaard zauważa, że trendy oznaczają zmiany związane ze społecznymi wyborami, preferencjami dotyczącymi sfer designu, gustu, stylu, kultury. Veijlgaard odróżnia trend od megatrendu, czyli nadchodzącej głębokiej transformacji wpływającej na wiele aspektów życia społecznego, długotrwałej zmiany o trudnych do przewidzenia konsekwencjach, zwykle osadzonej w kontekście politycznym, gospodarczym i technologicznym (Veijlgaard, 2008, s. 42–44).

Andrzej Zybortowicz zauważa z kolei, że „trend” jako pojęcie oznaczające narzędzie mające ułatwiać nam radzenie sobie ze złożonością zjawisk społecznych daleki jest od analitycznej jasności. Na potrzeby swoich badań Zybortowicz definiuje trend jako „proces zmian przebiegający w jakimś dającym się określić kierunku” (Zybortowicz et al., 2015, s. 18). Zybortowicz uważa, że trend wiąże się z „powtarzalnością pewnej sekwencji zdarzeń”, która pozwala na „jakieś przewidywanie biegu zdarzeń” pod warunkiem ciągłego działania mechanizmu wyzwalającego ową sekwencję. Tak rozumiane trendy „często przeplatają się między sobą, potrafią się zmienacka zjawić i tak samo zniknąć” (Zybortowicz et al., 2015, s. 18–19).

W cytowanej pracy podkreśla się, że badanie trendów polega zwykle na łączeniu badań empirycznych i danych oraz wiedzy milczącej i intuicji (np. socjologicznej) (Zybertowicz et al., 2015, s. 19). Na rolę intuicji w badaniach trendów wskazuje też Andrzej Kucner, pisząc, że analiza trendów „wymaga odwołań do wartości niematerialnych, czyli tego, co wynika z wnioskowania, intuicji oraz metod pośrednich”, co oznacza, że taka analiza „przypomina bardziej próby tworzenia obrazów i scenariuszy przyszłości i ich rozumienia niż budowanie teorii naukowej zorientowanej na cele *stricte* poznawcze” (Kucner, 2020, s. 145).

Identyfikacja trendów ma często walor samospełniającego się proroctwa (Merton, 2002). Nazwane, opatrzone dowcipną, przykuwającą uwagę „lepką etykietą” – jak piszą Mark Penn i E. Kinney Zalesne (Penn i Zalesne, 2009, s. 24) – trendy zaczynają działać. Według Penna i Zalesne sztuka „dostrzegania trendów poprzez sondaże” polega na znajdowaniu grup, które mogą być charakteryzowane przez wspólne aktywności i pragnienia, które już się zaczęły łączyć, albo „mogą się połączyć przez właściwe wezwanie krystalizujące ich potrzeby” (Penn i Zalesne, 2009, s. 15). Wskazanie trendu jest opisem zmiany i jednocześnie nadaniem jej znaczenia, a granica między opisem a wartościowaniem zmiany pozostaje płynna (por. Kucner, 2018, s. 196 i 200). Analiza trendu ma zatem również funkcję narracyjną, która polega na stworzeniu takiego obrazu przemian, który będzie tym przemianom nadawał sens i pozwalał je zrozumieć (por. Kucner, 2020, s. 149).

Badacze trendów posługują się różnymi metodami badawczymi, których często strzegą jako opatentowanego narzędzia służącego do prowadzenia działalności komercyjnej. Większość z nich odwołuje się do akademickich i pozaakademickich strategii pisania scenariuszy przyszłości, symulacji, futurologii, prognoz rynków, wykrywania sygnałów zmian, mapowania trendów, badań *desk research* czy ekstrapolacji. Wykorzystuje się sondaże, wywiady eksperckie bądź metodę burzy mózgów. Powiększa się rynek profesjonalnych i działających komercyjnie badaczy trendów. James Harkin pisze wręcz o modzie na fabryki bądź laboratoria „idei” umiejscawianych w większych lub mniejszych organizacjach mających produkować idee i wizje na skalę światową (2010: 13). Zidentyfikowane trendy stają się takimi napędzającymi zmianę ideami. Jednym z pionierów badania trendów jest Gerald Celeste, który założył w 1980 roku Trend Research Institute, opracował metodę (Globalnomic) pozwalającą „identyfikować, monitorować, prognozować i zarządzać trendami” i wydaje pisma omawiające bieżące trendy: „The Trends Journal” i „Trends Monthly” (Pieregud, 2015, s. 20).

Analiza trendów staje się ważnym elementem budowania strategii rozwojowych przedsiębiorstw, organizacji i innowacyjnych projektów gospodarczych, technologicznych, a także społecznych (Kucner, 2020, s. 144). Obecnie raporty trendowe są przygotowywane i wydawane między innymi przez firmy audytowe należące do tzw. wielkiej czwórki (Deloitte, EY, PricewaterhouseCoopers, KMPG), firmy konsultingowe (np. Roland Berger, Accenture, Fjord, Frost&Sullivan), agencje marketingowe (Wunderman Thompson) i agencje badań rynku (Ipsos), agencje rządowe (National Intelligence Council). Raporty naświetlające i wytyczające przyszłość publikują firmy niezwiązane z prognozowaniem, ale zainteresowane wyznaczeniem kierunku rozwoju swojego oraz otoczenia społecznego i gospodarczego (np. raporty Ford Motor Company). Badaniem trendów zajmują się wreszcie specjalistyczne firmy i organizacje (Future Today Institute założony przez Amy Webb czy infuture.institute Natalii Hatałskiej).

Raporty trendowe mają często charakter branżowy (technologia, sprzedaż, rynek ubezpieczeń, *human resources*, media), ale zwykle dostarczają także szerszego obrazu przemian

społeczno-kulturowych. Trendy nie dotyczą bowiem pojedynczych branż, działów czy wyciętych sektorów życia społecznego, ale swoim działaniem obejmują całą rzeczywistość społeczną. Na przykład we wprowadzeniu do raportu trendowego Forda na 2020 rok Sheryl Connelly, główna futurystka (*chief futurist*) firmy, stwierdza, że jednym z najważniejszych i stałych problemów, z którymi zmagają się społeczeństwo, jest spadek zaufania zarówno do instytucji i organizacji, jak i zaufania wśród ludzi. Ludzie stawiają sobie fundamentalne pytania o to, kim są, jak powinni się zachowywać i czego oczekiwać od organizacji, marek i innych ludzi. W raporcie przedstawiono siedem trendów: od globalnej epidemii samotności po nieprzekładalność strachu przed katastrofą klimatyczną na konkretne działania (Ford 2019/2020)¹. Każdy z trendów jest „przekładany” na rozwiązania proponowane w firmie. Oznacza to, że raporty pełnią funkcje marketingowe i wizerunkowe, ale również poznawcze: dają wgląd w kształtowanie się wizji trwającej już przyszłości.

Metodologia badań Forda jest oparta na sondażu internetowym realizowanym w czterech krajach. Naisbitt do identyfikacji megatrendów wykorzystywał analizę zawartości prasy, z kolei Penn polegał na danych liczbowych: na sondażach i statystykach (Penn i Zalesne, 2009, s. 20–23; Penn i Fineman, 2018, s. 278–307). Metodologie innych pracowni są zwykle bardziej zaawansowane lub kreatywne. Fjord – firma projektująca usługi (*service design*) – publikuje co roku raporty wskazujące kilka trendów, które – według przypuszczeń – będą miały wpływ na biznes, rządy i społeczeństwa w kolejnym roku. Metodologia badawcza opiera się na pracy zespołowej – zebraniu przemyśleń i spostrzeżeń od ponad tysiąca pracowników firmy zatrudnionych w biurach na całym świecie oraz od kilkudziesięciu klientów. Informacje są zbierane w każdej możliwej formie (od pomysłów zapisanych na samoprzylepnych żółtych karteczkach, przez rysunki, bazgroły, dłuższe lub krótsze notatki, po luźne rozmowy przy kawie), potem poddawane obróbce podczas specjalnie zaprojektowanych warsztatów mających na celu odkrycie wzorów (Fjord, 2017/2018, s. 3).

Podjęcie FTI opiera się na koncepcji i metodzie Amy Webb (2016) polegającej na szukaniu wyłaniających się wzorów w zróżnicowanych, peryferyjnych i rozproszonych słabych sygnałach zmian. Sygnały są identyfikowane za pomocą danych ilościowych i jakościowych. Badanie trendów polega na: określaniu obszaru badań, horyzontów czasowych i interesariuszy; nasłuchiwanie słabych sygnałów, zbieraniu informacji z możliwie szerokiego spectrum źródeł; odkrywaniu wzorów; rozwijaniu potencjalnych trendów przez stawianie pytań o styczności i związki trendu z daną branżą, sektorem bądź przemysłem; szacowaniu prędkości zachodzenia zmian i ich trajektorii; rozwijaniu scenariuszy, opisywaniu wpływu trendów i rezultatów w przyszłości; określaniu pożądanej wizji przyszłości i cofaniu się do teraźniejszości w celu odkrycia kluczowych działań łączących teraźniejszość z przyszłością (FTI, 2020/2020, s. 15; Webb, 2016, s. 30–34).

Chociaż Webb i FTI zajmują się przede wszystkim trendami technologicznymi, to nie o samą technologię chodzi, ale o głębsze i szersze zmiany, których trendy technologiczne są manifestacją lub akceleratorem (Webb, 2016, s. 41–43). Podobne metodologie zakładające nie tyle przewidywanie i prognozę przyszłości, ile eksplorację teraźniejszości, wyszukiwanie

---

¹ W odnośnikach dotyczących analizowanych raportów trendowych podaję skróconą nazwę organizacji oraz dwie daty: pierwsza oznacza rok publikacji, druga – rok, do którego odnoszą się raporty. Raporty dotyczące danego roku zwykle są publikowane w styczniu tego roku lub w grudniu w roku poprzedzającym.

i analizowanie zmian oraz wdrażanie innowacji proponują inni badacze: Martin Raymond (2010), Anne Lise Kjaer (2014) czy Els Dragt (2018).

METODOLOGIA BADAŃ WŁASNYCH

Pytanie badawcze artykułu można sformułować następująco: jak przedstawiane są religia, religijność i duchowość w wybranych raportach trendowych publikowanych na przestrzeni ostatnich kilku lat (2015–2020). Wśród analizowanych dokumentów znalazły się raporty publikowane przez: Deloitte, EY, Fjord, Ford Motor Company, Ipsos, Future Today Institute, Global Wellness Summit, Roland Berger, Trendhunter i Wunderman Thompson (JWT Intelligence).

Raporty trendowe można czytać na dwa sposoby, pamiętając, że w jednym i drugim przypadku na badaną przyszłość należy patrzeć jak na refleks teraźniejszości. Można je traktować jako przewodniki po przyszłości – na ogół niewybiegającej poza horyzont nadchodzącego roku. Opisane w nich mega-, meta-, mikrotrendy i trendy wskazują na zjawiska i wartości, jakie z dużym prawdopodobieństwem będą istotne w kolejnych miesiącach. Można je także analizować jako specyficzne teksty, których autorzy nie tyle starają się prognozować przyszłość, ile badając teraźniejszość – ową przyszłość projektować, kreować wartości i pobudzać innowacyjność, wskazując kierunki zmian, pisząc możliwe scenariusze, określając szanse i ryzyka związane z realizowanymi projektami. Raporty – co zostało już podkreślone – tworzą narrację, wartościują i nadają sens zmianom. Opisywane trendy są osadzane w kontekście społecznym i – nawet jeśli dotyczą ścieżek rozwoju technologii – to dostarczają pewnych danych na temat wizji rozwoju społecznego czy problemów społecznych. W artykule przyjmuję drugą optykę. W mniejszym stopniu interesuje mnie to, czy prognozy się sprawdziły bądź sprawdzą (w gruncie rzeczy są to często analizy przyszłości już minionej), bardziej to, jak wyobrażana jest przyszłość i jakie miejsce zajmuje w niej religia.

RELIGIA W ANALIZACH TRENDÓW SPOŁECZNYCH

Religia i duchowość nie pojawiają się często na stronach raportów trendowych, gdyż nie ma w nich mega- bądź metatrendów dotyczących religijnego ożywienia, zaniku religijności bądź innowacji. Badacze trendów widzą je raczej w szczegółach. Trendy związane z religią pojawiają się wtedy, kiedy mowa na przykład o podziałach społecznych, konfliktach kulturowych (RB, 2011/2030), zagrożeniu cyfrowym kalifatem (FTI, 2017/2017), potrzebie integracji społecznej, problemie uchodźców religijnych (Ipsos, 2020/2020).

W raporcie Ipsos jednym z ważnych trendów jest powstawanie i utrzymywanie się podziałów w świecie. Wśród osi podziałów znajdują się – obok indywidualizmu, stosunku do demokracji i do ruchu LGBT – postawy wobec religii i duchowości. W raporcie podkreśla się, że w krajach rozwiniętych zainteresowana rozwojem duchowym jest mniejszość społeczeństwa, podczas gdy w krajach takich jak Chiny, Indie czy RPA – zdecydowana większość (Ipsos, 2020/2020, s. 56). W raporcie mowa jest także o reakcjach na niepewność i nierówność

związanych z lękiem o przyszłość. Z badań sondażowych wynika, że około 80% światowej populacji zgadza się ze stwierdzeniem, że żyjemy w coraz bardziej nieprzewidywalnym świecie, a ponad 50% spodziewa się wybuchu globalnego konfliktu w ciągu najbliższych dwudziestu pięciu lat. Reakcją na poczucie „utruty przyszłości” jest szukanie pewności w tradycyjnym pojmowaniu religii, podziału ról płciowych i państwa narodowego (Ipsos, 2020/2020, s. 64).

Raport EY na 2020 rok eksponuje konieczność odbudowy tkanki społecznej rozrywanej przez epidemię samotności, finansową kruchość, polaryzację polityczną, gwałtowny wzrost migracji, rozpad struktur rodzinnych i media społecznościowe. Autorzy odwołują się do koncepcji kapitału społecznego, przypominając, że więzi społeczne były podtrzymywane głównie przez oddolne świeckie i religijne organizacje społeczne, które zaczęły zanikać w wyniku pojawienia się ruchów kontrkulturowych, telewizji i „rozlewania się” przedmieść. Wskazuje się na wyzwania stojące przed próbami inwestowania w naprawę utraconych więzi. Jako problem postrzegany jest spadek w uczęszczaniu do Kościoła w większości krajów europejskich i sekularyzm jako „domyślny system wierzeniowy” Europy. Jest to o tyle istotne, że kościoły i inne obiekty kultu stanowiły „kluczowe punkty kontaktów społecznych”. Według autorów raportu, pytania, które warto zadać, dotyczą na przykład możliwości „rozwijania instytucji społecznych łączących ludzi [w obliczu wspólnego projektu] i budujących więzi tak, jak czyniły to niegdyś kościoły i święta religijne” (EY, 2020/2020, s. 90–94).

W technologicznym raporcie FTI pojawia się obawa, że algorytmy sztucznej inteligencji mogą – bazując na wprowadzanych przez człowieka danych początkowych – odtwarzać w przyszłości istniejące podziały i uprzedzenia bazujące na statusie ekonomicznym, społecznym, kulturowym i religijnym. Autorzy powołują się na przykład eksperymentalnego bota Tay, który w kilka godzin od uruchomienia wpadł w homofobiczny, antysemitki i rasistowski „szal”, ucząc się zachowań od użytkowników Twittera (FTI, 2017/2017, s. 38–41).

W raportach stosunkowo często porusza się kwestię religijności pokoleń. Zwykle wskazuje się na spadek identyfikacji i praktyk religijnych wśród przedstawicieli pokolenia milenialsów (urodzonych między 1980 a 1991 rokiem). W raporcie FTI wylicza się zjawiska (idee, wydarzenia, ruchy), które mogą w istotny sposób wpływać na rozwój trendów technologicznych. Obok odświeżenia systemu metrycznego czy spowolnienia ekonomicznego wskazuje się na wzrost liczby przedstawicieli pokolenia milenialsów, która w 2019 roku miała przerosnąć liczbę przedstawicieli pokolenia powojennego wyżu demograficznego (*baby boomers* urodzonych między 1949 a 1964 rokiem). W ich charakterystyce zaznaczono, że w porównaniu z pokoleniem rodziców (pokolenie X) i z pokoleniem *baby boomers* są „mniej skłonni wspierać jedną partię polityczną, brać udział w nabożeństwach religijnych i posiadać dom i samochód” (FTI, 2019/2019, s. 65). Wśród czynników wartych monitorowania – obok Brexitu czy wzrostu aktywności ruchów nacjonalistycznych – wskazano fakt, iż „młodsze pokolenia odchodzą od tradycyjnej religii i organizacji propagujących wiarę” (FTI, 2019/2019, s. 66). Wskazuje się, że funkcjonalnymi odpowiednikami religii dla milenialsów stają się wellness i fitness (GWS, 2019/2019, s. 56) oraz społeczna odpowiedzialność biznesu (RB, 2011/2030, s. 30).

Wśród analizowanych trendów związanych z religią ważne miejsce zajmują zmiany dotyczące ciała i cielesności. Zmiana ma dwa oblicza: jeden trend dotyczy związków religii i duchowości z rosnącą dbałością o jakość życia – szeroko pojętym wellness, drugi wiąże

się z koncentracją na dobrej śmierci. Zjawisko wellness jest definiowane na różne sposoby, istnieje jednak pewna zgoda co do uznania, że zdrowie jest czymś więcej niż brakiem choroby (Kirkland, 2014, s. 957). The Global Wellness Institute definiuje wellness jako aktywne działania mające prowadzić do stanu holistycznego zdrowia łączącego wymiar fizyczny i psychiczny. Jako taki wellness ma wymiar indywidualny, związany z codziennymi wyborami i poczuciem odpowiedzialności za własne zdrowie, szczęście i jakość życia oraz wymiar społeczny – odnoszący się do kontaktów międzyludzkich.

Osadzanie wellness w kontekście religii i duchowości nie jest czymś nowym. Choć termin wszedł w użycie po drugiej wojnie światowej i zyskał popularność w Stanach Zjednoczonych i w Wielkiej Brytanii na przełomie lat 50. i 60., jego korzenie sięgają dziewiętnastowiecznych ruchów religijnych (New Thought, Christian Science) głoszących konieczność silnego splecenia zdrowia, moralności i odpowiedzialności (Kirkland, 2014, s. 959; Miller, 2005, s. 85–89; por. Boski, 2009, s. 248–292).

Global Wellness Institute traktuje wellness jako szeroką gałąź gospodarki, a w raportach wskazuje na charakterystyczne trendy kształtujące ów sektor. Wellness jest częściej kojarzone z szeroko pojętą duchowością i mistycyzmem niż ze zinstytucjonalizowaną religią. Wellness jest nazywane „podróżą” i zestawiane z opowieścią – podkreśla się jej wymiar transgresyjny i wiąże z ciągłą przemianą oraz duchowymi poszukiwaniami. Ośrodki oferujące usługi związane z wellness często łączą zabiegi – od masaży po medytacje – z określoną „duchową” narracją, a wyjazdy na lecznicze zabiegi stają się „pielgrzymkami”. Poszczególne działania nie są postrzegane jako oddzielne „zabiegi”, ale jak ciąg aktywności układających się w spójną wieloczęściową opowieść wprowadzającą głębsze, duchowe znaczenia w „zabiegi cielesne” (GWS, 2018/2018, s. 15–23). Efektem działań ma być nie tylko utrzymywanie zdrowia (paradygmat medyczny), ale też holistyczne samodoskonalenie. Wskazuje się też na „biohacking” mózgu – działania, środki i technologie (np. środki nootropowe – *smart drugs*) mające na celu „przeprojektowanie mózgu” tak, by działał wydajniej lub zapewniał poczucie szczęścia i harmonii. Technologia ma się stać sposobem na osiągnięcie głębszych stanów duchowych czy wręcz odnalezienie duszy bez „obciążeń religii” ani bez doskonalonych latami technik medytacji (GWS, 2018/2018, s. 57–63).

Choć w raportach dotyczących branży wellness często wskazuje się na odchodzenie od formalnych religii, jeden z interesujących trendów dotyczy włączania praktyk wellnessowych w poczet praktyk oferowanych i wykorzystywanych przez zinstytucjonalizowane religie światowe. Jak czytamy, „coraz więcej zorganizowanych religii i liderów religijnych sięga po szeroki wachlarz zabiegów i metod związanych ze zdrowiem i fitnesssem. Od bootcampów ramadanowych po katolickie klasy pilates” (GWS, 2020/2020, s. 53). Manifestacje trendu wskazują na poważną zmianę w rozumieniu relacji między duchowością a fizycznością, moralnością i zdrowiem w każdej dużej religii. Przykłady można mnożyć. Jaymee Alpert ze zgromadzenia Beth David w Kalifornii opracowała praktykę włączającą trening siłowy w tradycyjne żydowskie nabożeństwo, by połączyć duszę i ciało, które zwykle są rozdzielane między synagogę a siłownię. Projekty katolickie łączą ćwiczenia na siłowni z różańcem, kazaniami i kontemplacją Pisma Świętego (np. program SoulCore realizowany w ponad stu parafiach w Stanach Zjednoczonych). Serwis streamingowy Faithful Workouts zachęca – głównie kobiety – do łączenia wiary, fitnessu i zdrowej diety. Oznacza to odchodzenie od

postrzegania dbałości o ciało w kategoriach próżności. W każdym z przykładów eksponuje się „włączenie” religii w inne sfery życia (chrześcijański multitasking) (GWS, 2020/2020, s. 53; por. Mazurkiewicz, 2018). Innym aspektem związku jest traktowanie ćwiczeń fizycznych i zabiegów związanych z dbaniem o ciało jako środka „duchowego rozwoju”. Wskazuje się, że ćwiczenia fizyczne uwalniają endorfiny, które sprawiają, że człowiek staje się bardziej podatny na przekaz religijny, zaś wspólne ćwiczenia wzmacniają poczucie wspólnoty. Oprócz zdrowia fizycznego uwzględnia się także zdrowie psychiczne, wykorzystując do tego – przystosowane dla chrześcijańskich odbiorców – techniki medytacji (np. aplikacja Soultime) bądź metody uważności (*mindfulness*). Sygnalizowane przez raport przesunięcie w kierunku umoralnienia i sakralizacji zdrowia znajduje wyraz także w promowaniu zdrowego odżywiania się (GWS, 2020/2020, s. 53).

Autorzy raportu zauważają, że wiara koncentrująca się wokół sfery wellness może skutecznie przemawiać do wyobraźni pokolenia milenialsów i młodszych, którzy interesują się duchowością i „religiopodobnymi” praktykami wellnessowymi, ale także odpowiadają za globalny spadek przynależności religijnej. Zauważają też, że w wielu aspektach współczesne podejście do fitnessu jest zbieżne z charakterystykami religii, szczególnie w doświadczeniach młodych pokoleń (GWS, 2020/2020, s. 57).

Ważnym wątkiem związanym z rolą religii są zmiany postaw wobec śmierci i umierania. Podkreśla się, że we współczesnym społeczeństwie umieranie stało się „aktem sterylnym, samotnym, ukrytym i przerażającym” (GWS, 2019/2019, s. 93). W przeciwieństwie do kultury tradycyjnej, w której człowiek umierał w domu w otoczeniu najbliższych, „zachodnia medycyna uczyniła śmierć sprawą kliniczną mającą miejsce w szpitalu lub domu opieki” (GWS, 2019/2019, s. 93), a spadek znaczenia „formalnej religii” doprowadził do utraty wspólnotowych rytuałów żałobnych. Za „wyparcie śmierci” ze społeczeństwa odpowiadają też dwa nowoczesne zjawiska: narracje firm biotechnologicznych o „leczeniu śmierci” lub „radikalnym wydłużeniu ludzkiego życia” i branża wellness z natarczywą dyrektywą pozostawiania młodym i zdrowym. Efektem jest zbiorowy strach przed oczywistością śmierci i przeniesienie kwestii z nią związanych do grupy tematów tabu. Sfera wellness jest nazywana współczesnym świeckim systemem przekonań nakierowanym na unikanie strachu przed śmiercią. Jednak – jak zauważa autorka raportu – wypierana i „poddawana represjom śmierci” powraca w postaci ruchu „pozytywnej śmierci”, który oznacza zmianę podejścia do kresu życia. Chodzi przede wszystkim o działania zmierzające do zmiany wyobrażeń na temat śmierci i umierania począwszy od „lepszego jej doświadczania po wymyślenie nowych rytuałów związanych z żałobą i upamiętnianiem zmarłych” (GWS, 2019/2019, s. 96).

Amy McDonald z Healthy Aging Initiative stwierdza, że branża wellness przez długi czas była skoncentrowana na tym, jak „dobrze żyć”, ale nadszedł czas, by zająć się tym, jak „dobrze umierać, nie tylko dlatego, by pomóc ludziom zaakceptować rzeczywistość, ale po to, by to ważne życiowe przejście uczynić lepszym” (GWS, 2019/2019, s. 94). Co interesujące, ważną rolę w detabuizacji śmierci odgrywa pokolenie *baby boomers*, które najpierw upowszechniło ideę „dobrego życia”, a pod koniec drugiej dekady XXI wieku zaczyna mierzyć się ze śmiercią i nie godzi się na „zły koniec życia” (GWS, 2019/2019, s. 94).

Nowe podejście do śmierci wynika z kilku czynników. Chociaż większość ludzi na świecie „wciąż deklaruje jakąś przynależność religijną”, to spada udział w praktykach religijnych.

Świat staje się coraz bardziej zsekularyzowany i agnostyczny, a religijność coraz bardziej „hybrydowa” bądź „uwolniona”, tzn. polega na wybieraniu i łączeniu elementów z różnych tradycji religijnych. Powołując się na badania socjologów autorzy raportu podkreślają, że członkostwo w klubie wellness (np. CrossFit czy SoulCycle) może pełnić funkcję religii dla ich członków. Łatwość pozyskiwania wiedzy (internet) na temat zróżnicowanych, niejudеоchrześcijańskich duchowości i tradycji związanych ze śmiercią jest katalizatorem tworzenia zindywidualizowanych sposobów radzenia sobie ze śmiercią i decydowania o formach pochówku (GWS, 2019/2019, s. 94–95).

Trend „dobrej śmierci” manifestuje się na kilka sposobów. Pojawiają się doule śmierci, które – tak, jak doule wspierające kobiety w ciąży i pomagające przy porodzie – pomagają przy umieraniu. Doule śmierci, wypełniające lukę między „medycyną, hospicjum, rodziną i śmiercią”, potrafią mówić o śmierci, przygotowywać na jej nadejście, łagodzić strach oraz nadawać jej znaczenie. Pomysł na doule śmierci narodził się w 2003 roku i dość szybko pojawiły się profesjonalne programy kształcenia wzorowane na programach przygotowujących do pomagania w narodzinach (np. International End of Life Doula Association lub program w University of Vermont’s College of Medicine). Głównym zadaniem doule jest zapewnienie odpowiedniego wsparcia osobom umierającym (tworzenie lub odtwarzanie osobistych rytuałów skoncentrowanych na umierającej osobie i na umieraniu jako specjalnym wydarzeniu), organizacja ostatnich dni życia i pogrzebu oraz zajmowanie się „dziedzictwem” zmarłej, wsparcie duchowe adekwatne dla „tradycji duchowej”: od odmawiania modlitw i śpiewania psalmów, przez medytację, aż po zabiegi reiki i ćwiczenia ze świadomego oddychania (GWS, 2019/2019, s. 93–94, 97–99; WT, 2020/2020, s. 207).

Śmierć staje się przedmiotem rozmów, szkoleń, poszukiwań czy warsztatów ukazujących alternatywnie – wobec dominującego w kulturze zachodniej – podejścia do umierania: od buddyjskich praktyk medytacyjnych po starożytne, stoickie „techniki akceptacji śmierci”. Rośnie też zainteresowanie śmiercią w mediach społecznościowych. Pojawiają się eventy, festiwale i organizacje poświęcone śmierci: kolektyw akceptacji śmierci, The Order of the Good Death², Death Salons, Reimagine End of Life Festivals czy Death Cafes – rozmowy o śmierci przy herbacie i ciastku. Podkreśla się, że osvajanie śmierci, badanie jej, uczestnictwo w warsztatach na jej temat zmniejszają poczucie strachu i przyczyniają się do polepszania jakości życia (GWS, 2019/2019, s. 94, 99, 104). Podobną terapią są poszukiwania odpowiedzi na pytanie o sposoby radzenia sobie ze śmiercią i umieraniem w innych, obcych kulturach. Jak zauważają autorzy raportu: „niektórzy ludzie znajdują mądrość na temat śmierci w ich rodzimych tradycjach religijnych. Ale w miarę, jak ludzie w coraz większym stopniu identyfikują się z hybrydową duchowością i jak coraz częściej postrzegają życie jako ciągłe, płynne poszukiwanie duszy, aktywnie eksplorują praktyki związane ze śmiercią pochodzące z innych kultur, przeszłych i teraźniejszych” (GWS, 2019/2019, s. 104). Przykładem może być

² W Polsce działa Instytut Dobrej Śmierci poczuwający się – jak czytamy na stronie internetowej – do bycia częścią ogólnoswiatowego ruchu *death positive*. W swoich działaniach Instytut ma między innymi ofertę towarzyszenia w żałobie i towarzyszenia w umieraniu. Jedną z członkiń zespołu – Anja Franczak określa się jako „towarzyszka w żałobie”. W kolektywie IDŚ – nieformalnej grupie osób, które w pracy zawodowej mają styczność ze śmiercią – są też między innymi: psychotematolog/śpiewak oraz doula umierania. Nie ma wśród nich osób duchownych (<https://instytutdobrejsmierci.pl/>).

rosnąca na Zachodzie popularność buddyjskiej medytacji i charakterystyczne dla buddyzmu pogodzenie się z przemijalnością. Do zakorzenionego w bhutańskiej tradycji przekonania o tym, że aby być szczęśliwym, trzeba pięć razy dziennie kontemplować swoją śmiertelność, odwołuje się aplikacja WeCroak, która pięć razy dziennie przypomina o nieuchronności śmierci odpowiednim dźwiękiem. Wśród przykładów jest także „turystyka akceptacji śmierci” (*death acceptance tourism*) (GWS, 2019/2019, s. 105). Podróż może być także związana z przygotowaniem się do śmierci – dotyczy to przede wszystkim wypraw do buddyjskich klasztorów i centrów medytacji (GWS, 2019/2019, s. 107).

Ważny jest też trend związany ze zmianą podejścia do obrzędów pogrzebowych, co wynika z coraz mniejszego „przywiązania do formalnych religii”. Pogrzeby są też rzadziej „przygnębiającymi rytuałami religijnymi”, a stają się przedmiotem eksperymentów i innowacji, których wynikiem jest zarówno rozwiązanie „problemu” zwłok, jak i wybór odpowiedniego sposobu uświęcenia śmierci i upamiętnienia zmarłej osoby. Wymienia się tu na przykład „żywe pogrzeby” (*living funerals*) – uroczystości zaczynające się jeszcze „za życia” umierającego i polegające na wspólnym towarzyszeniu w umieraniu (GWS, 2019/2019, s. 94, 100). Pojawiają się nowe formy pochówku, alternatywne w stosunku do tradycyjnego grzebania w ziemi, kremacji czy balsamowania zwłok. Co interesujące, szczególnie w kontekście analiz trendów, nowe formy pojawiają się także jako reakcja na problemy środowiskowe (przepełnione cmentarze, zanieczyszczenie powietrza przy spalaniu zwłok): ekologiczne pogrzeby w biodegradowalnych trumnach, drzewa sadzone w miejsce nagrobków. Rozważa się (np. w stanie Waszyngton) wprowadzenie pochówku polegającego na dekompozycji (kompostowaniu) zwłok – przyspieszonym rozkładzie, którego rezultatem byłaby gleba nasycona substancjami odżywczymi. Firma Recompose oferująca usługi pogrzebowe polegające na takim konwertowaniu zwłok promuje się na stronie internetowej hasłem o podejściu praktycznym i znaczącym jednocześnie³ (WT, 2020/2020, s. 208).

W przyszłość religii wpisują się także praktyki związane z ezoteryką i odwołujące się do ruchu Nowej Ery. W raporcie JWT Intelligence czytamy o trendzie *The „Now” Age* „odświeżającym” ruch i duchowość Nowej Ery (astrologia, tarot, kryształy, holistyczne wellness). Autorzy raportu podkreślają, że trend wiąże się z próbami nadawania sensu, którego poszukuje się poza tradycyjnymi kanałami i źródłami, czyli poza religią. Podkreśla się, że – jak wynika z badań – około 20% konsumentów na świecie nie utożsamia się z żadną religią, jednak 37% spośród nich określa się jako osoby uduchowione. Trend oznacza wzrost zainteresowania spirytualizmem i ezoteryką wśród mileniśców, dla których firmy, marki, wydawnictwa, działania marketingowe dokonują współczesniającej reinterpretacji ezoterycznych treści (JWT, 2014/2015, s. 56). Jak czytamy w innym raporcie: „magia, spirytualizm i astrologia przeżywają renesans w miarę odrotu konsumentów od religii. Nowe marki są opakowane w mistycyzm i sprzedawane modnym mileniścom” (JWT, 2015/2016, s. 74). Przykładów nacisku na duchowość można w raportach znaleźć więcej. Poważniej traktuje się medycynę energetyczną, na przykład w ramach neoszamańskich poszukiwań łączących archaiczne praktyki rytualne zgłębiane przez antropologów, współczesną medycynę i technologię (GWS, 2020/2020, s. 50). Powrót czarownictwa (*witchcraft*), obserwowany na przykład w produkcjach

---

³ Strona internetowa Recompose: <https://recompose.life/> [29.12.2020].

popkulturowych (seriale *Salem*, *American Horror Story: Coven*), jest emblematyczny dla kobiecej duchowości, a czarownice stają się symbolem walki z systemem korporacyjno-patriarchalnym (WT, 2017/2017, s. 19).

Jeden z nowszych raportów przygotowany przez Fjord dostrzega potrzebę odbudowy rytuałów utraconych wraz z nadejściem pandemii COVID-19 i wprowadzaniem izolacji. Chociaż pisząc o rytuałach, autorzy odnoszą się do religii i religijności w ograniczony sposób (niemożność uczestnictwa w ceremoniach takich jak śluby czy pogrzeby), ich intuicje są warte uwagi, ponieważ odnoszą się zarówno do rytuałów jako codziennej rutyny, ale też do wspólnotowych działań nadających sens życiu i porządkujących rzeczywistość, pozwalających przetrwać okres kryzysu. Ponieważ raport wiąże się z projektowaniem usług, autorzy podkreślają, że w 2020 roku wzrosło zainteresowanie technikami medytacji bądź *mindfulness* oraz zintensyfikowały się próby tworzenia nowych rytuałów. Firmy i marki mogą te działania ułatwiać. Wyróżnione zostają cztery poziomy rytuałów: rytuały-portale mające pomóc oddzielać czas pracy od czasu wolnego (np. usługa *virtual commute* MS Teams⁴), rytuały dające poczucie przynależności i wspólnoty (Netflix Party – możliwość wspólnego oglądania tego samego materiału i komentowania go na bieżąco mimo fizycznego oddalenia⁵), rytuały podnoszące komfort życia i rytuały-kotwice dające możliwość przenoszenia ważnych ceremonii religijno-rodzinnych w przestrzeń zdalnego uczestnictwa (np. program *Weddings from home* na stronie hinduskiego portalu matrymonialnego⁶) (Fjord, 2020/2021, s. 72–82).

WNIOSKI

Raporty trendowe zwykle skupiają się na niezbyt odległym horyzoncie czasowym, zatem poszukiwanie odpowiedzi na pytanie o przyszłość religii w tych raportach sprowadza się do sygnalizowania mniej lub bardziej zróżnicowanych obliczy religii, religijności i duchowości w teraźniejszości.

W większości analizowanych raportów kwestia religii i duchowości nie pojawia się, co jest znaczące, tym bardziej że odnoszą się one do zjawisk społecznych kształtujących wartości. Pojawia się kilka raportów, w których religia jest traktowana jako istotny czynnik zmian bądź oporu wobec nich (np. raporty przygotowane przez Ipsos lub Global Wellness Summit). Częściej jednak religia jest obszarem życia społecznego bądź systemem społecznym podlegającym mniej lub bardziej intensywnym zmianom. Z perspektywy analizy raportów trendowych widać przede wszystkim zmiany jakościowe: wyłaniające się nowe formy religijności, poszukiwań duchowych, radzenia sobie z przemijaniem i śmiercią, szukania połączeń między fizycznością a duchowością. Do najistotniejszych trendów, które pozwalają uchwycić miejsce religii w projektowanych przyszłościach, należą trendy związane z ciałem i cielesnością – dotyczące dobrego życia i dobrej śmierci.

---

⁴ Por. strona internetowa <https://news.microsoft.com/features/new-tools-can-help-boost-wellbeing-soothe-unexpected-stresses-working-from-home/> [29.03.2021].

⁵ Por. strona internetowa <https://www.netflixparty.com/> [29.03.2021].

⁶ Por. strona internetowa <https://www.weddingsfromhome.com/> [29.03.2021].

Chociaż o sekularyzacji nie pisze się zwykle w raportach wprost, na ogół podkreśla się, że religia – a co najmniej formalna religia – jest „w odwrocie” i w coraz mniejszym stopniu zaprzęta uwagę bogatszej i rozwiniętej części światowej populacji, którą są zainteresowani autorzy raportów. Prognozowany zanik religii pozostawia przestrzeń wypełnianą przez zindywidualizowaną i podporządkowaną wzorcom konsumenckim duchowość. Pojawiają się przypuszczenia o konieczności zastąpienia kościołów i religii inną instytucją mającą moc integracji społeczeństwa w obliczu jakiegoś „wspólnego projektu”. Religia jest też wypychana z przestrzeni śmierci – śmierć została wyjęta z porządku religii i przeniesiona w sferę medycyny. Ponowne oswojenie śmierci wiąże się z wytwarzaniem nowych rytuałów i profesji, z rozwojem duchowości i religii hybrydowej.

BIBLIOGRAFIA

- Beckford, J. (2009). *Teoria społeczna a religia*. Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos.
- Casanova, J. (2005). *Religie publiczne w nowoczesnym świecie*. Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos.
- Davie, G. (2010). *Socjologia religii*. Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos.
- Dobbelaere, K. (2008). *Sekularyzacja. Trzy poziomy analizy*. Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos.
- Dragt, E. (2018). *How to Research Trends: Move Beyond Trend Watching to Kickstart Innovation*. Amsterdam: BIS Publishers.
- EY. (2020/2020). *Are you reframing your future or is the future reframing you? Understanding megatrends will help you see opportunities where others don't. Megatrends 2020 and beyond*. Pobrano z EY: https://www.ey.com/en_gl/megatrends/how-megatrends-can-reframe-your-future [28.12.2020].
- Fjord. (2017/2018). *Fjord Trends: Fjord*. Pobrano z: <https://trends18.fjordnet.com/trends-2018-report.pdf> [28.12.2020].
- Fjord. (2020/2021). *Fjord Trends 2021*. <https://www.accenture.com/us-en/insights/interactive/fjord-trends> [5.01.2021].
- Ford. (2019/2020). *Looking Further with Ford: 2020 Trends: Ford Motor Company*. Pobrano z: <https://media.ford.com/content/fordmedia/fna/us/en/news/2019/12/11/ford-releases-2020-global-trend-report.html> [28.12.2020].
- Frase, P. (2018). *Cztery przyszłości. Wizje świata po kapitalizmie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN [numeracja stron na podstawie e-booka].
- FTI. (2017/2017). *Tech Trends Report. Future Today Institute*. Pobrano z: <https://futuretodayinstitute.com/2017-tech-trends> [28.11.2020].
- FTI. (2019/2019). *Tech Trends Report. Emerging science and technology that will influence business, government, media and society in the coming year*. Pobrano z: <https://futuretodayinstitute.com/2019-tech-trends/?platform=hootsuite> [28.12.2020].
- FTI. (2020/2020). *Tech Trends Report: Strategic trends that will influence business, government, education, media and society in the coming year*. Pobrano z: <https://futuretodayinstitute.com/2020-tech-trends/> [28.12.2020].

- GWS. (2018/2018). *Global Wellness Trends Report. Global Wellness Summit*. Pobrano z: https://www.globalwellnesssummit.com/wp-content/uploads/2018/03/2018GlobalWellnessTrends_GlobalWellnessSummit.pdf [28.11.2020].
- GWS. (2019/2019). *Global Wellness Trends Report. Global Wellness Summit*. Pobrano z: https://www.askfood.eu/tools/forecast/wp-content/uploads/2019/08/2019GlobalWellnessTrendsReport_GWS_022019.pdf [28.11.2020].
- GWS. (2020/2020). *The Future of Wellness 2020. Global Wellness Summit*. Pobrano z: <https://www.globalwellnesssummit.com/wp-content/uploads/2020/04/GlobalWellnessTrends2020.pdf> [28.11.2020].
- Harkin, J. (2010). *Trendologia: Niezbędny przewodnik po przełomowych ideach*. Kraków: Znak.
- Ipsos. (2020/2020). *Global Trends 2020. Understanding Complexity*. Pobrano z: <https://www.ipsosglobaltrends.com/> [28.12.2020].
- JWT. (2014/2015). *The Future 100: Trends and Change to Watch in 2015*. Pobrano z: <https://intelligence.wundermanthompson.com/trend-reports/future-100-2015/> [28.12.2020].
- JWT. (2015/2016). *The Future 100: Trends and Change to Watch in 2016*. Pobrano z: <https://intelligence.wundermanthompson.com/trend-reports/the-future-100/> [28.12.2020].
- Kirkland, A. (2014). What is wellness now? *Journal of Health Politics*, 39, 5, 957–970.
- Kjaer, A.L. (2014). *The Trend Management Toolkit. A Practical Guide to the Future*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Kucner, A. (2018). *Aksjologiczne i ontologiczne aspekty trendów*. W: A. Kucner, G. Pacewicz, A. Rutkowska, R. Sierocki, J. Sobota, M. Sternicka-Kowalska, R. Szulc, M. Świgoń, P. Wasyluk (red.), *Trendy: Interpretacje i konfrontacje* (s. 192–206). Olsztyn: Wydział Humanistyczny UWM.
- Kucner, A. (2020). Analiza trendów w kontekście hermeneutyki i myślenia prospekcyjnego. *Edukacja Filozoficzna*, 69, 143–167.
- Luckmann, T. (2011). *Niewidzialna religia. Problem religii w nowoczesnym społeczeństwie*. Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos.
- Luhmann, N. (1998). *Funkcja religii*. Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos.
- Mandes, S. (2016). *Miejsce religii w społeczeństwie. W poszukiwaniu nowego programu badawczego socjologii religii*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Mariański, J. (2016). *Megatrendy religijne w społeczeństwach ponowoczesnych. Studium socjologiczne*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Mattelart, A. (2004). *Spółczesność informacji. Wprowadzenie*. Kraków: TAIWPN Universitas.
- Mazurkiewicz, M. (2018). *Sport and Religion. Muscular Christianity and the Young Men's Christian Association. Ideology, Activity and Expansion (Great Britain, the United States and Poland, 1857–1939)*. Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego.
- McGuire, M.B. (2012). *Religia w kontekście społecznym*. Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos.
- Meadows, D.H., Meadows, D.L., Randers, J., Behrens III, W.W. (1973). *Granice wzrostu*. Warszawa: PWE.
- Merton, R.K. (2002). *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Miller, J.W. (2005). Wellness: The History and Development of a Concept. *Spektrum Freizeit*, 27, 84–106.
- Naisbitt, J. (1997). *Megatrendy. Dziesięć nowych kierunków zmieniających nasze życie*. Poznań: Zysk i S-ka.
- Naisbitt, J., Aburdene, P. (1990). *Megatrends 2000. Ten New Directions for the 1990's*. New York: Avon Books.
- Norris, P., Inglehart, R. (2006). *Sacrum i profanum. Religia i polityka na świecie*. Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos.
- Oramus, D. (2011). *Imiona Boga. Motywy metafizyczne w fantastyce drugiej połowy XX wieku*. Kraków: TAIWPN Universitas.
- Penn, M.J., Zalesne, E.K. (2009). *Mikrotrendy: Male siły, które niosą wielkie zmiany*. Warszawa: MT Biznes.
- Penn, M., Fineman, M. (2018). *Microtrends Squared: The New Small Forces Driving Today's Big Disruptions*. New York – London – Toronto – Sydney – New Delhi: Simon & Schuster [numeracja stron na podstawie e-booka].
- Pieręgud, J. (2015). Wykorzystanie megatrendów do analizy przyszłościowego rozwoju sektorów gospodarki. W: J. Gajewski, W. Paprocki, J. Pieręgud (red.), *Megatrendy i ich wpływ na rozwój sektorów infrastrukturalnych* (s. 8–24). Gdańsk: Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową.
- Raymond, M. (2010). *The Trend Forecaster's Handbook*. London: Laurence King Publishing Ltd.
- RB. (2011/2030). *Roland Berger Trend Compendium 2030. Megatrend 7. Sustainability & global responsibility*. Pobrano z: <https://www.rolandberger.com/it/Insights/Publications/Trend-Compendium-2030-Megatrend-7.html> [28.12.2020].
- Sierocki, R. (2018). Jak socjologowie rozumieją kategorię „trend”. W: A. Kucner, G. Pacewicz, A. Rutkowska, R. Sierocki, J. Sobota, M. Sternicka-Kowalska, R. Szulc, M. Świ-goń, P. Wasyluk (red.), *Trendy: Interpretacje i konfrontacje* (s. 36–86). Olsztyn: Wydział Humanistyczny UWM.
- Stark, R., Iannaccone, L.R. (1994). A Supply-Side Reinterpretation of the „Secularization” of Europe. *Journal of the Scientific Study of Religion*, 33, 3, 230–252.
- Stark, R., Bainbridge, W.S. (1985). *The Future of Religion. Secularization, Revival, and Cult Formation*. Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press.
- Stark, R. (1999). Secularization, RIP. *Sociology of Religion*, 60, 3, 249–273.
- Vejlgaard, H. (2008). *Anatomia trendu*. Kraków: Wolters Kluwer.
- Webb, A. (2016). *The Signals are Talking: Why Today's Fringe Is Tomorrow's Mainstream*. New York: Public Affairs [numeracja stron na podstawie e-booka].
- Wilson, B.R. (1982). *Religion in Sociological Perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- Włudyka, T. (red.). (2007). *Polityka gospodarcza: Podręcznik dla studentów kierunków nie-ekonomicznych*. Warszawa – Kraków: Wolters Kluwer.
- WT. (2017/2017). *The Future 100. Trends and Change to Watch in 2017*. Pobrano z: <https://intelligence.wundermanthompson.com/2016/12/future-100-trends-change-2017/> [28.12.2020].

WT. (2020/2020). *The Future 100*. Pobrano z: <https://intelligence.wundermanthompson.com/trend-reports/the-future-100-2020/> [28.12.2020].

Zielińska, K. (2009). *Spory wokół teorii sekularyzacji*. Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos.

Zybertowicz, A., Gurtowski, M., Tamborska, K., Trawiński, M., Waszewski, J. (2015). *Samobójstwo Oświecenia? Jak neuronauka i nowe technologie pustoszą ludzki świat*. Kraków: Kasper.

THE FACES OF RELIGION, RELIGIOSITY, AND SPIRITUALITY IN THE LIGHT OF THE RESULTS OF THE TREND REPORTS RESEARCH

Trend analysis as a foresight method is gaining popularity. Category of “trend” is not very precise, but we could define it as directions of changes in values and needs. In this meaning, trends link the present and projected future. There are more and more commercial, nonacademic analysis of trends. Professional firms and organizations show directions and sources of “always approaching” changes and they are preparing the strategies of dealing with them. We can read published reports as text showing present imaginations of the future. Reports usually concern the economy or technology development but some of them give insight into what would be the place of religion and spirituality in that future. The elaborations indicate the disappearance of religion and its replacement by spirituality. The main directions of religious changes are connected with “wellness” and “dying well” trends.

Keywords: spirituality, wellness, trends analysis, projects of future, hybrid religion, dying well, formal religion

Zgłoszenie artykułu: 29.01.2021

Recenzje: 30.03.2021

Rewizja: 6.03.2021

Akceptacja: 6.04.2021

Publikacja on-line: 30.09.2021